

1.01

UDK: 070(497.4):343.615:329"1924"

Prejeto 22. 9. 2014

Marko Zajc*

ORJUNA in PAČ na poti v Trbovlje

K zgodovini fizičnega nasilja v političnem boju

IZVLEČEK

Osnovni namen članka je opozoriti na dvojno naravo fizičnega nasilja v političnem boju: ima tako splošne kot partikularne lastnosti. Fizično nasilje vedno povzroči materialno in človeško škodo, posledica nasilja je vedno uničenje, ki je nepovratno – nikoli ni mogoče povsem odpraviti posledic fizičnega nasilja. Po drugi strani pa se fizično nasilje vedno zgodi v historičnem kontekstu, ima svoje vzroke in posledice, akterje in strukturo. Avtor analizira ambivalentnost fizičnega nasilja v političnem boju na primeru spopada Organizacije jugoslovanskih nacionalistov (Orjune) s komunisti v dvajsetih letih 20. stoletja. Kakšna je razlika med diskurzom nasilja v Orjuni in Glasu svobode? Oba časopisa sta opravičevala nasilje pristašev v obrambne namene. Čeprav so orjunaši in komunisti oboji zagovarjali obrambno nasilje, pa lahko opazimo, da so si pojem obrambe različno razlagali. Orjuna je organizacija za »obrambo« jugoslovanskega naroda. Pojem obrambe uporabljajo orjunaši zelo široko. Ti »sovražniki« ogrožajo jugoslovanski narod že s svojim obstojem. Prava obramba je lahko tudi napad. Diskurz nasilja v komunističnem glasilu ima povsem drugačen značaj. Pojem »obrambe« dojemajo konkretno, kot obrambo pred »kapitalističnimi hordami«, ki napadajo delavce in njihove organizacije tu in zdaj. Fizično nasilje je za komuniste zgolj ena izmed metod proletarskega boja, ki ga je potrebno uporabljati v skladu s »pravimi« interesi delavskega razreda. Paradoksalna dvojnost med splošnimi lastnostmi nasilja (nasilje je vedno isto, prinaša uničenje) in med partikularnimi lastnostmi nasilja (nasilje je vedno različno) je »skrita« v vsakem posameznem nasilnem dejanju (ali dogajanju). Splošnih in partikularnih lastnosti nasilnih dejanj ne moremo ločiti.

Ključne besede: Slovenija, Jugoslavija, politika, nacionalno vprašanje, jugoslovanstvo, ORJUNA (Organizacija jugoslovanskih nacionalistov)

* Dr. znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; marko.zajc@inz.si

ABSTRACT

ORJUNA AND PROLETARIAN ACTION UNITS ON THE WAY TO TRBOVLJE
ON THE HISTORY OF PHYSICAL VIOLENCE IN THE CONTEXT
OF POLITICAL STRUGGLE

The primary purpose of the article is to bring the attention to the dual nature of physical violence in the political struggle: it has general as well as particular characteristics. Physical violence always causes material damage and casualties, and it always results in irreversible damage: the consequences of physical violence can never be completely eliminated. On the other hand physical violence always takes place in historical contexts: it has its causes and effects, perpetrators and structure. The author analyses the ambivalence of the physical violence taking place during the political conflict between the Organisation of Yugoslav Nationalists (hereinafter Orjuna) with the communists in the 1920s. What is the difference between the discourses of violence in Orjuna and the Glas svobode publications? Both newspapers justified the violence of their adherents for defence purposes. Although both the supporters of Orjuna as well as communists argued in favour of violence for defensive purposes, they interpreted the concept of defence differently. Orjuna was an organisation for the »defence« of the Yugoslav nation. They used the concept of defence very broadly, as their »enemies« threatened the Yugoslav nation by their very existence. True defence may also involve offence. However, the discourse of violence in the communist newsletter had a completely different character. There the concept of »defence« was interpreted concretely, as defence from the »capitalist hordes« which kept attacking the workers and their organisations there and then. For the communists physical violence merely represented one of the methods of the proletarian struggle that had to be resorted to in accordance with the »true« interests of the working class. The paradoxical difference between the general characteristics of violence (violence is always the same: it brings destruction) and particular characteristics of violence (violence is always different) is »hidden« in every individual violent act (or events). The general and particular characteristics of violent acts cannot be separated.

Key words: Slovenia, Yugoslavia, politics, national issue, Yugoslavism, ORJUNA (Organization on Yugoslav Nationalists)

Teza: dvojna narava fizičnega nasilja

Čeprav se zgodovino pisje tradicionalno veliko ukvarja s fizičnim nasiljem, pa se o naravi fizičnega nasilja ne sprašujemo pogosto. Če je klasično zgodovino pisje nasilje predvsem odkrivalo, datiralo in opisovalo, ter ga s tem »ohranilo«, pa se različne zgodovino pisne smeri v zadnjih štirih desetletjih preteklemu nasilju približujejo drugače, npr. z analizo družbenih in ekonomskih razmer. Predvsem pa se z upoštevanjem historične večglasnosti in osebnih pričevanj (analiza ego-dokumentov, ustna zgodovina) izrisuje pomen različnih percepcij nasilja. Kljub temu ostaja vprašanje fizičnega nasilja v politiki predvsem domena politične teorije in filozofije. Zakaj, ni težko razu-

meti, problem nasilja v širšem smislu je osrednji problem politike: kaj sploh je nasilje v politiki? Se nasilja med sabo razlikujejo? Se lahko nasilje upraviči?

Za eno izmed najbolj razširjenih razlag nasilja v polju kritične teorije v zadnjih letih je odgovoren globalni »kulturni kritik« Slavoj Žižek, ki je identificiral tri moduse nasilja: subjektivnega, objektivnega in simbolnega. Po njegovem je subjektivno nasilje, torej nasilje konkretnih družbenih agentov (posamezniki, represivni disciplinski aparati, fanatične množice), le najvidnejši vrh trikotnika. Simbolno nasilje je utelešeno v samem jeziku. Objektivno nasilje pa je opredelil kot sistemsko nasilje, nasilje, ki ga ekonomski in politični sistemi potrebujejo za gladko delovanje. Sistemskega nasilja kapitalizma ni mogoče pripisati konkretnim posameznikom, pač pa je to nasilje povsem objektivno in anonimno. Žižek opozarja, da se je treba upreti fascinaciji nad subjektivnim nasiljem in se osredotočiti na kontekst, ki generira konkretne izbruhe nasilja.¹

Žižkovi zaključki odkrito slonijo na marksistični tradiciji (geslo »kaj-je-rop-v-primerjavi-z-ustanovitvijo-banke«), oziroma na kritičnih mislecih, kot so Walter Benjamin, Étienne Balibar, Michel Foucault itd. Naša naloga ni potrjevanje ali zavračanje njegovih tez oziroma preverjanje izvirnosti njegove misli. Kot zgodovinarji bi se morali predvsem vprašati o pomenu Žižkovih tez za historiografijo fizičnega nasilja. Zdi se, da je za zgodovinopisje v konceptualnem smislu najpomembnejše Žižkovo (bolj načelno kot pa sistematično) izpostavljanje konteksta in hkrati vztrajanje na splošnih značilnostih nasilja. Za razliko od Žižka, ki svetuje osredotočenost na objektivno nasilje, bomo v našem prispevku obrnili fokus na fizično nasilje v političnih bojih, ki je po svoji naravi konkretno in tudi subjektivno v Žižkovem smislu.

Osnovni namen članka je opozoriti na dvojno naravo fizičnega nasilja v političnem boju: ima tako splošne kot partikularne lastnosti. Fizično nasilje vedno povzroči materialno in človeško škodo, posledica nasilja je vedno uničenje, ki je nepovratno – nikoli ni mogoče povsem odpraviti posledic fizičnega nasilja: rane se lahko zacelijo, a posledice ostanejo, stavbe lahko popravimo, a jih ne moremo povrniti v prejšnje stanje. Fizično nasilje je konkretno in nepovratno spreminja okolje in ljudi (splošne lastnosti). Po drugi strani pa se fizično nasilje vedno zgodi v zgodovinskem kontekstu, ima svoje vzroke in posledice, akterje in strukturo. Je torej kontekstualizirano in ne more obstajati izven konteksta (partikularne lastnosti).

V nadaljevanju članka bomo poskušali predstaviti ambivalentnost fizičnega nasilja v političnem boju na primeru spopada Organizacije jugoslovanskih nacionalistov (Orjune) s komunisti v dvajsetih letih 20. stoletja. Najprej se bomo dotaknili politične teorije o nasilju in fašizmu, potem bomo poskušali umestiti Orjuno v kontekst sočasnega fašizma in ostalih radikalno-nacionalističnih gibanj. Nato bomo s pomočjo historične analize osrednjih glasil obeh organizacij opredelili razlike v diskurzu nasilja v mesecih pred spopadom v Trbovljah 1. junija 1924. Samo nasilno dejanje bo prikazano predvsem na osnovi časopisnih poročil in spominske literature udeležencev na komunistični strani.

¹ Slavoj Žižek: *Nasilje*. Ljubljana 2007, str. 17–19.

Fašizem in nasilje

Teoretiki politike in komparativni zgodovinarji so si edini, da je fašizem izredno težko opredeliti. Za eno izmed najbolj razširjenih definicij fašizma v zadnjih desetletjih je odgovoren angleški zgodovinar Roger Griffin. V središču njegove teorije je vprašanje, kako ločiti fašistične ideologije od ostalih ultra-nacionalističnih ideologij. Osnovo njegove teze predstavlja t. i. »fašistični minimum«, minimalne lastnosti, ki jih morajo imeti skupine, da zaslužijo pridevnik fašistični. Po Griffinovem mnenju lahko populistične ultra-nacionalizme opredelimo za fašistične takrat, ko imajo v svojem jedru »paligenetski mit«, mit o ponovnem rojstvu, ki je »najnižji skupni imenovalec« fašističnih gibanj. »Generični fašizem« pa je paligenetska oblika populističnega ultra-nacionalizma.² Griffinove teze o naravi fašizma niso splošno sprejete. Angleški politolog Daniel Woodley je mnenja, da daje sicer kulturološki pristop, ki ga razvija Griffin, velik prispevek k razumevanju kulturne produkcije. Iskanje fašističnega minimuma je omogočilo »niansirano« razumevanje fašističnih gibanj. Kar moti Woodlyja pri Griffinovem pristopu, je naslednje: kulturološki pristop predpostavlja programsko dojemanje ideologije kot avtonomnega sistema idej, ki je ločen od socialne prakse.³

Ameriški zgodovinar Robert O. Paxton opozarja na to, da trije veliki »izmi« modernega sveta (konservativizem, socializem, liberalizem) temeljijo na bolj ali manj konsistentnih filozofskih sistemih, fašizem pa je v filozofskem in programskem smislu povsem zmeden in poln nasprotij. Fašizem ne temelji na konkretnih filozofskih izhodiščih, pač pa na kolektivnem čustvovanju, je izum, ki ga je omogočilo šele obdobje množične politike. Kot izpostavlja Paxton, fašizem nima enega bistva. »Fašistični minimum«, po katerem bi lahko »merili« gibanja in ideologije, ne obstaja.⁴ V humanistični tradiciji obstajajo tri glavne razlage fenomena fašizma: marksistična (fašizem kot radikalni kapitalizem), »weberjanska« (fašizem kot antimodernizem) in totalitaristična (fašizem kot totalitarni nacionalizem). Vse tri odkrivajo določene aspekte fenomena, a nobena ne more razložiti fašizma v svoji kompleksnosti.⁵

Za našo temo je še zlasti zanimivo razmerje med fašizmom in nasiljem. Kot opozarja Woodley, se fašizem razlikuje od liberalizma po estetizaciji boja in slavljenju nasilja kot glavne značilnosti političnih dejanj. Medtem ko se liberalci poskušajo distancirati od nasilja – fizično nasilje po navadi prepuščajo vojaškim oz. varnostnim strokovnjakom – za fašiste nasilje ni samo sredstvo, ampak bistvena vrednota samo na sebi.⁶ Nemški zgodovinar Sven Reichardt izpostavlja tri glavne funkcije fašistič-

² Roger Griffin: *The Nature of Fascism*. London-New York 1993, str. 32.

³ Daniel Woodley: *Fascism and Political Theory: Critical Perspectives on Fascist Ideology*. Routledge issues in contemporary political theory. New York 2010(dalje Woodley, *Fascism and Political Theory*), str. 2.

⁴ Robert O. Paxton: *The Anatomy of Fascism*. New York 2004(dalje Paxton, *The Anatomy of Fascism*), str. 14.

⁵ Kevin Passmore: *Fascism. A Very Short Introduction*. New York 2002, str. 13–23.

⁶ Woodley, *Fascism and Political Theory*, str. 105.

nega nasilja: slabitev nasprotnih gibanj s pomočjo fizičnega nasilja, krepitev bojnih izkušenj in solidarnosti med člani ter projiciranje fašistične moči in reda.⁷ Po Reichardtovem mnenju ima nasilje za fašiste povsem drug politični in mentalni pomen kot za komuniste. Za levico, tudi za stalinistične milice, je bilo nasilje vedno sredstvo za doseg ciljev. Medtem ko so bile komunistične bojne skupine globoko zakoreninjene v proletarskem miljeju, pa je militantnemu fašizmu manjkalo primerljive socialne zasidranosti. Fašizem je v svojem bistvu zgolj organizirano nasilje, ki je samo sebi namen in je naknadno površinsko »poplemeniteno« z ideologijo.⁸ Fašistična praksa nasilja je vzpostavila zarotniško skupnost. »Popolna integracija in nasilje se medsebojno pogojujeta,« trdi Reinhardt, »kajti moške, ki so skupaj morili, ne morejo niti nazaj niti se ne morejo ločiti. Kri žrtve producira sotorilstvo (Komplizenschaft).«⁹

Fašistično nasilje lahko obravnavamo kot »anti-prakso«, kot ritualiziran način politične aktivnosti, ki je brez refleksije o lastnem namenu in uničuje emancipatorno funkcijo politike s pomočjo »mitičnega terorja«. ¹⁰ Revolucionarna praksa leveice (tudi nasilje) pa je »transformativna aktivnost« in temelji na teoretski koncepciji o svoji lastni naravi in na zavestnem prilagajanju dejanj za doseg bistvenih ciljev. Kot je opozoril Paxton, se Hitler in Mussolini nikoli nista trudila, da bi teoretsko opravičila svoja dejanja, medtem ko je Stalin neprestano dokazoval, da so njegova dejanja v skladu z Leninom in Marxom.¹¹ Fašistično nasilje je tesno povezano z drugo lastnostjo fašističnih gibanj: kolektivnim čustvovanjem, ki nadomesti racionalno razpravo. Kot je ugotovil Walter Benjamin leta 1936, je »senzualna izkušnja« fašizma politiko preoblikovala v estetiko. Ker je bistvena sestavina fašistične politike nasilje, je estetsko tudi fašistično nasilje. »Ultimativno« fašistično estetsko izkušnjo predstavlja vojna.¹² Benjamin, ki izhaja iz marksistične opredelitve fašizma, opozarja, da lahko samo vojna omogoči mobilizacijo vseh sodobnih tehničnih resursov brez sprememb lastniških razmerij v družbi.¹³

Organizacija jugoslovanskih nacionalistov

Organizacija jugoslovanskih nacionalistov (Orjuna) je bila ustanovljena marca 1921 v Splitu kot obrambna organizacija proti italijanskemu iredentizmu. Januarja 1923 je začela delovati tudi na Slovenskem. Formalno se je predstavljala kot neodvisna od strankarskih, verskih in razrednih interesov, dejansko pa se je že v začetku

⁷ Prav tam, str. 121.

⁸ Rüdiger Bachmann: *Faschistische Kampfbünde. Gewalt und Gemeinschaft im italienischen Squadrismus und in der deutschen SA* by Sven Reichardt. V: *Historische Zeitschrift*, zv. 3 (december 2003)(dalje Bachmann, *Faschistische Kampfbünde*), str. 791–794.

⁹ Prav tam, str. 794.

¹⁰ Woodley, *Fascism and Political Theory*, str. 121.

¹¹ Paxton, *The Anatomy of Fascism*, str. 18.

¹² Prav tam, str. 17.

¹³ Walter Benjamin: *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. V: Walter Benjamin: *Illuminations*. New York 2007, str. 241.

uveljavila kot udarna sila unitaristične JDS oz. po prelomu z Davidovičem – SDS.¹⁴ Postala je teroristična organizacija za obrambo centralistične državne ureditve in zatiranje delavskega gibanja. Navezala se je na tradicijo protinemških narodnih bojev, združevala je predvsem drobne obrtnike, nižje nameščence in t. i. »lumpenproletariat«. V organizacijo so se v večjem številu vključevali slovenski primorski emigranti, zato ni nenavadno, da je slovensko Orjuno vodil primorski emigrant Marko (Ferdo) Kranjec.¹⁵

Prve organizacije Orjune se omenjajo na Slovenskem spomladi leta 1922. Jedro ljubljanske organizacije, ustanovljene aprila 1922, so predstavljali dalmatinski študenti. Lokalne oblasti Orjuni v začetku niso bile naklonjene. Pokrajinski namestnik Ivan Hribar jim najprej ni hotel potrditi pravil organizacije. V primerjavi z ostalimi deli države se je Orjuna razširila k nam pozno, vendar je prav v slovenskih delih jugoslovanske kraljevine doživela velik razmah.¹⁶ Organizacija je imela do srede leta 1924 svoje izpostave v več kot šestdesetih krajih jugoslovanske Slovenije. Po mnenju srbskega zgodovinarja Branislava Gligorijevića je bila Slovenija številčno in akcijsko najmočnejše orjunaško območje.¹⁷ Očitno je, da Orjuna slovenskemu prostoru ni bila vsiljena od zunaj, Slovensko Orjuno imamo lahko kljub militantnemu jugoslovanskemu militarizmu za »avtentično« slovensko organizacijo.

Orjuna je pomenila na Slovenskem veliko novost. Z uniformami in paravojaškim videzom je odkrito spominjala na italijanske fašiste. Poleg zagovarjanja nekaterih tradicionalnih gesel slovenskega liberalizma (narodni boj, protikatolištvo, protikomunizem) je ta organizacija zavzemala stališča, ki bi jih težko povezali z liberalizmom. Stali so »na bazi absolutnega nacijskega jedinstva, integralnega jugoslovanstva in jedinstvenega državnega organizma.«¹⁸ Sprejeli so tedaj moderne evgenične razlage in zagovarjali izgradnjo idealne jugoslovanskega rasnega tipa.¹⁹ Družbo so pojmovali organsko, vsak bi moral opravljati svojo vlogo v skladu s splošnimi koristmi naroda. Že v prvi številki glasila Orjuna so poudarili, da so nacije organizmi. Čeprav so priznavali, da so narodi razdeljeni na razrede, pa so bili prepričani, da je dolžnost vsakega pravega nacionalizma ureditev odnosov med razredi znotraj vsakega naroda. Zavrnilo so tako diktaturo proletariata kot kapitalizem, ki naj bi bil »kreatura židova«. Takšen nacionalizem bo, so trdili, umaknil razlike med družbenimi razredi in vzpostavil socialno pravičnost.²⁰ Orjuna je namesto diktature proletariata predlagala »diktaturo nacionalistov«. Ivo Mogorović, eden izmed ideologov Orjune na državni

¹⁴ Jurij Perovšek: Slovenci in jugoslovanska skupnost 1918–1941. V: Zgodovinski časopis, 2005, št. 3–4, str. 452.

¹⁵ Enciklopedija Slovenije, knj. 5. Ljubljana 1991, str. 388.

¹⁶ Branko Šuštar: O razširjenosti Organizacije jugoslovanskih nacionalistov na Slovenskem do sredine leta 1924. V: Kronika, 1988, št. 3 (dalje Šuštar, O razširjenosti Organizacije jugoslovanskih nacionalistov), str. 242.

¹⁷ Prav tam, str. 245.

¹⁸ Orjuna, 28. 1. 1923.

¹⁹ Orjuna, 14. 1. 1923.

²⁰ Ljubo D. Jurković: Nacionalizam i socializam. Orjuna, 1. 1. 1923.

ravni, je odkrito priporočal ukinitve strankarske politike in uvedbo nadstrankarske diktature.«²¹

Za doseg svojih ciljev so bili pripravljeni uporabiti tudi nasilje, kar je bilo zapisano celo v statutu organizacije: »Namen organizaciji je s pomočjo vseh moralnih, intelektualnih, po potrebi pa tudi fizičnih moči svojih članov stati na braniku vseh političnih, kulturnih in gospodarskih uspehov, ki jih je jugoslovanski narod dosegel s svojim ujedinjenjem.«²² Udarne sile organizacije so bile oborožene akcijske čete. Eden izmed vodilnih mož gibanja v državi, Vojvodinec Dobroslav Jevđević je bil mnenja, da vojaške organizirane čete Orjune delujejo v interesu države zato, ker razvijajo potrebo po žrtvovanju za domovino in gojijo disciplino. Vojska SHS po njegovem ni več stara srbska narodna vojska, niti nova jugoslovanska narodna vojska, ampak vsebuje vse preveč protinarodnih elementov. »Vojska i žandarmerija nisu dobra odbrana za revolucionarne prepade, kada u njima ima nepouzdanih elemenata. One nisu spasile ni veliku Rusiju! Val revolucije najlakše razbija čistom silom i formalno povezane jedinice, dok svesno organizovane čete Orjune u svakom mestance-tu pružaju najbolju branu protiv prevratnih namera i pokušaja.«²³ Komunistom je Jevđević napovedal iztrebljenje, kar bodo dosegli bodisi s peresom bodisi s pomočjo »bombe ili kamna«.²⁴

Orjuna je, še zlasti na Slovenskem, združevala več nasprotij. Borba proti italijanskemu fašizmu je bila ena izmed velikih idealov gibanja. Kljub temu (ali pa ravno zato) so se orjunaši očitno zgledovali po fašističnih oddelkih. Z njimi jih je družilo več elementov: kolektivizem, uporaba nasilja, razizem, strah pred tujci, paravojaška organiziranost itd. Kot oborožena sila Demokratske stranke kažejo takratno oddaljenost slovenskega liberalizma od splošnih liberalnih idealov. Za razliko od »klasičnih« fašističnih gibanj, ki so nastala »od spodaj« in si šele z množičnostjo pridobila podporo »od zgoraj«, je imela Orjuna manjšo ali večjo podporo v samem vrhu države. Še zlasti po 27. marcu 1924, ko je podpornik Orjune Pribičević s svojo SDS vstopil v novo Pašičevo vlado, ki je dobila ime P-P vlada.²⁵

Orjuna – fašizem da ali ne?

Je bila Orjuna fašistično gibanje? Slovensko zgodovinopisje je Orjuno najpogosteje označevalo kot teroristično in profašistično organizacijo, v podrobnejšo analizo pa se ni spuščalo. Izjemo do neke mere predstavljata Ervin Dolenc in Boris Mlakar. Ervin Dolenc je Orjuno uvrstil pod fašistoidna gibanja. Orjuno je s fašizmom poleg

²¹ Branislav Gligorijević: Profašistička organizacija »Orjuna« i revolucionarni radnički pokret Jugoslavije. V: *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924*. Ljubljana 1975, str. 126.

²² Jelka Melik: Orjunaši na sodišču. V: *Kronika*, 1989, str. 3 (dalje Melik, Orjunaši na sodišču), str. 248.

²³ Dobroslav Jevđević: *Oružana snaga Orjune*. Izabrani članci. Novi Sad 1925, str. 10–13.

²⁴ Dobroslav Jevđević: *Komunisti i Orjuna*. Izabrani članci. Novi Sad 1925, str. 32.

²⁵ Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Ljubljana 2005 (dalje Slovenska novejša zgodovina), str. 278.

nacionalizma, čaščenja močne države in protikomunizma družilo tudi zagovarjanje fizičnega nasilja, vendar po njegovem Orjune ne moremo preprosto enačiti s fašizmom zaradi odnosa do »liberalizma in parlamentarne demokracije, ki so ju Orjunaši branili.«²⁶ Nobenega dvoma ni, da so Orjunaši branili državni unitarizem in podpirali vidovdansko ustavo, vendar zgolj v smislu državne in narodne enotnosti. Stališča Orjune so bila daleč o liberalizma. Če so imeli zaslombo v eni izmed največjih strank v državi, ki je nosila pridevnik demokratična, to še ne pomeni, da so podpirali parlamentarno demokracijo. Ne nazadnje so bile njihove nasilne metode nasprotno temeljem parlamentarne demokracije.

Boris Mlakar je, drugače kot Dolenc, sledil predvsem tezam Rogerja Griffina. Po njegovem orjunaško gibanje ni doseglo »fašističnega minimuma«, ki ga je opredelil Griffin, in ga zato ne moremo šteti za fašističnega. Nacionalizem Orjune naj ne bi slonel na mitu ponovnega rojstva (že obstoječega naroda), ampak naj bi šlo za prizadevanje, da se jugoslovanski narod sploh vzpostavi in uspešno zaživi.²⁷ Mlakarjevo mnenje deluje prepričljivo, če uporabimo Griffinovo definicijo fašizma. Če pa upoštevamo teze Paxtona, Woodleya in Reinhardta, Mlakarjevo stališče izgubi na trdnosti. Na mestu je tudi vprašanje, ali Orjuna resnično ni imela mita o ponovnem rojstvu, oziroma, ali so Orjunaši verjeli, da mora jugoslovanski narod šele nastati. Kot je ugotovil Perovšek, je eden najdoslednejših zagovornikov Orjune Janez Poharc zahteval, da se mora nacionalistična mladina postaviti na stališče na »absolutnega integralnega Jugoslovenstva, ki negira ne le obstoj treh narodov, nego celo več, ki negira tudi obstoj troimenega naroda, ki pozna torej le en edinstven narod Jugoslovanski.«²⁸ Orjuna je dojemala jugoslovanski narod kot že obstoječo realnost, ki pa še ni dosegel zaželenih »čistosti« in se mora zato preroditi v novo življenje. Logika prerodenja je bila lastna tudi (slovenskemu) radikalnemu jugoslovanskemu unitarizmu, ki je pojmovalo slovenstvo kot eno izmed »stopenj« na poti v jugoslovanstvo. V tem smislu mora staro slovenstvo umreti, da bi se lahko rodilo v novo jugoslovanstvo, oziroma, kot je zapisalo glasilo Orjuna, treba je »prekaliti naše dosedanje staro in častitljivo Slovenstvo v novo Jugoslovenstvo.«²⁹ Torej, mogoče bi lahko Orjuno opredelili kot fašistično tudi v okviru Griffinovega »fašističnega minimuma«.

Da je Orjuno mogoče umestiti v Griffinovo območje »fašističnega minimuma«, dokazujejo tudi teze hrvaškega politologa in zgodovinarja Steva Đuraškovića, ki je mnenja, da Orjune ni mogoče uvrstiti med fašistična gibanja. Đurašković poudarja, da ideologija Orjune zadovoljuje standarde »fašističnega minimuma«, vendar se Orjuna ni razvila v fašistično gibanje v polnem pomenu besede, ker ni obstajala kot avtonomna politična organizacija s tendenco razbitja dominacije obstoječih političnih

²⁶ Ervin Dolenc: Italijanski fašizem. Slovenci, slovenski fašizem. V: Zgodovina v šoli, 2001, št. 1, str. 25.

²⁷ Boris Mlakar: Zaton Organizacije jugoslovanskih nacionalistov – Orjune pod budnim očesom italijanskih fašističnih oblasti. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2013, št. 2, str. 49, 50.

²⁸ Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva. Ljubljana 1996 (dalje Perovšek, Liberalizem), str. 256.

²⁹ Prav tam, str. 257.

elit z nasilnim prevzemom oblasti, ampak je bila predvsem instrument Demokratske stranke in njihovega vodje Svetozarja Pribičevića. Kljub temu pa lahko pri Orjuni opazimo »mit organizacije«, težnje po korporativni družbi in celo težnje po odkriti revoluciji.³⁰

Sven Reinhardt razlikuje fašistične bojne skupine od desno-radikalnih predhodnikov in konkurentov (npr. Freikorps) glede na štiri aspekte: 1. fašistične skupine niso skrivne organizacije, fizično nasilje so vzpostavile kot množični fenomen, nasilje ima javno dimenzijo; 2. od desno-konservativnih milic se razlikujejo predvsem po nižji starosti članov, ki so izgubili zaupanje v tradicionalni politični stil in meščanske konvencije; 3. fašistične milice so manj obremenjene s tradicijo kot desno-konservativne skupine; 4. tipična naj bi bila kombinacija protimarksistične in protimeščanske države, medtem ko naj bi bila tradicionalna avtoritarna desnica nastrojena le protimarksistično.³¹ Že na prvi pogled bi lahko na Orjuno aplicirali vsaj prve tri aspekte, za odgovor na vprašanje, ali je bila Orjuna usmerjena protimeščansko, pa bi bila potrebna posebna raziskava. Pri tem se ne bi smeli zadovoljiti z dejstvom, da je Orjuna veljala za udarno silo meščanske JDS.

Glede »fašističnosti« Orjune je zanimiva še ena komponenta, ki jo je izpostavil Reinhardt: povprečna starost članov SA in italijanskih skvadrstov je bila veliko nižja kot pri (prav tako »mladih«) komunističnih skupinah. Po Reinhardtovem mnenju je bila pomembna tudi generacijska komponenta. Bi lahko videli zgodnji fašizem tudi kot upor »generaciji očetov«, odgovornih za neuspeh »starega sveta«, ki se je sesul v svetovni vojni? Gre za zanimivo perspektivo, ki je vsekakor vredna naše pozornosti. Fašisti naj bi v znamenju vitalistične mladine inscenirali novo enotnost naroda brez socialnih nasprotij. Koncept »Mladostnosti« naj bi deloval kot nadomestek za koncept razreda. SA in skvadristi so imeli parlamentarno demokracijo za obliko »gerontokracije.«³²

O starostni strukturi Orjune zaenkrat nimamo natančnih podatkov. V diplomu Roberta Čopa lahko najdemo podatek, da so orjunaši sicer poudarjali, da se organizacija ne sme omejevati le na mladino, vendar je mladina z akcijskimi četami že od vsega začetka predstavljala glavno operativno moč.³³ Po ugotovitvah Branka Šuštarja je bil prvi nastop orjunašev v Ljubljani vezan na študentsko življenje. Na skupščini Podpornega društva jugoslovanskih akademikov je 17. maja 1922 prišlo do incidentov. Med splošnim pretepom pa je bil izstreljen tudi strel. Časopis Slovenec je za pretep obtožil dalmatinske študente, ki so bili člani Orjune, incident pa je opisal pod zanimivim naslovom »Prvi nastop jugofašistov v Ljubljani.«³⁴

Kako je torej z Orjuno in fašizmom? Po našem mnenju, ki je bližje Paxtonu, Woodleyu in Reinhardtju kot Griffinu, se ni mogoče dokopati do enega odgovora na

³⁰ Stevo Đurašković: Ideologija Organizacije jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). V: Časopis za suvremenu povijest, 2011, št. 1, str. 246.

³¹ Bachmann, *Faschistische Kampfbünde*, str. 794.

³² Prav tam, str. 793.

³³ Robert Čop: Orjuna – prototip politične organizacije: diplomska naloga. Ljubljana 2006, str. 61.

³⁴ Šuštar, O razširjenosti Organizacije jugoslovanskih nacionalistov, str. 242.

vprašanje o fašističnosti oziroma ne-fašističnosti Orjune. Lahko pa gledamo na Orjuno z več vidikov in pridemo do različnih odgovorov. Če vzamemo kriterije, ki jih je izpostavil Đurašković (neavtonomnost organizacije, odsotnost karizmatičnega vodje, pomanjkanje teženj po razbitju obstoječe politične elite), potem Orjuno težko definiramo kot fašistično gibanje. Če pa vzamemo razmerje nasilje – Orjuna, potem se odkrije drugačna slika. Z vidika osrednje vloge nasilja lahko Orjuno opredelimo kot fašistično organizacijo, oziroma, če sledimo Paxtonovi misli: definicije so omejujoče, ker predpostavljajo zamrznjeno podobo historičnega fenomena. Kot da bi opazovali voščene lutke v muzeju Madame Tussaud namesto živih ljudi.³⁵ Orjuna je fenomen, ki ga moramo razumeti kot proces, ne pa kot nekaj statičnega. Seveda, na procese lahko gledamo z različnih zornih kotov: Orjuno lahko vidimo kot nacionalistično organizacijo, ki v razvoju nikoli ni dosegla določenih fašističnih standardov, lahko pa jo vidimo kot fašistično organizacijo, ki ji ni bilo sojeno, da bi do konca razvila svoj fašistični potencial. Avtor teh vrstic se nagiba k slednjemu načinu gledanja na fenomen Orjune.

Politične razmere na Slovenskem

V prvi polovici dvajsetih let je bilo strankarsko življenje v jugoslovanskem delu Slovenije več kot pestro. Ideološko-politične delitve so potekale na več nivojih. Svetovnonazorski delitvi na ravni liberalno – katoliško – socialistično se je pridružila delitev med zagovorniki avtonomistično-federalističnega in unitaristično-centralističnega koncepta ureditve jugoslovanske države. Poleg tega so se svetovnonazorski tabori cepili na različne struje. Enotnost je ohranil zgolj katoliški tabor (Slovenska ljudska stranka – SLS), ki je načeloma zagovarjal slovensko avtonomijo, v praksi pa je od teh nazorov večkrat odstopil. Predstavljal je največjo politično silo na Slovenskem. Liberalni in socialistični tabor pa sta doživljala več delitev. Glavnina slovenskih liberalcev je delovanje v državi začela kot del vsedržavne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in je odločno zagovarjala unitaristično državno ureditev. Od JDS se je januarja 1923 odcepila skupina t. i. starinov pod vodstvom Vladimirja Ravniharja, ki se je preoblikovala v Narodno napredno stranko (NNS). Ta se je aprila 1924 združila s slovenskim delom Narodne radikalne stranke (NRS).³⁶ JDS je s svojim časopisom Jutro predstavljala najbolj dosledne nosilce jugoslovanskega unitarizma na Slovenskem, kar se je pokazalo konec marca in v začetku aprila 1924, ko se je vsedržavna JDS razcepila na dosledno unitaristično Samostojno demokratsko stranko (SDS) pod vodstvom Svetozarja Pribičevića, in popustljivejšo JDS pod vodstvom Davidovića. Slovenska SDS je takoj vstopila v Pribičevićevo SDS.³⁷

Delitve v socialističnem taboru je zaznamovala globoka družbena in ekonomska kriza po svetovni vojni. Čeprav so leva krila jugoslovanskih socialdemokratskih

³⁵ Paxton, *The Anatomy of Fascism*, str. 15.

³⁶ Slovenska novejša zgodovina, str. 253–264.

³⁷ Perovšek, *Liberalizem*, str. 251, 254.

gibanj ustanovila Socialistično delavsko stranko (komunistov) že aprila 1919, se je v Sloveniji izoblikovala komunistična stranka šele leto kasneje, ko je ljubljanska okrožna organizacija Jugoslovanske socialne demokratske stranke (JSDS) izstopila in ustanovila Delavsko socialistično stranko Slovenije (DSSS). 11. aprila 1920 se je ta stranka združila s SDS(k) kot pokrajinska sekcija za Slovenijo. V tem času je potekala železničarska stavka, ki je prerasla v splošno stavko in so jo zaznamovali radikalni deli delavskega gibanja. Trboveljski rudarji so 21. aprila 1920 odstavili občinski svet in ustanovili sovjetsko republiko. Tri dni kasneje je vojska v oboroženem spopadu, v katerem je bil ubit en rudar, vzpostavila »red«. Istega dne se je v Ljubljani na Zaloški cesti vnel spopad med demonstranti in vojsko, ubitih je bilo 13 demonstrantov. Incidenti so na Slovenskem dokončno ločili socialiste od komunističnega gibanja. Na volitvah v ustavodajno skupščino je stranka, za katero se uveljavilo ime Komunistična partija, v Sloveniji dosegla četrto mesto, na državnem nivoju pa so komunisti (na kongresu v Vukovarju so se preimenovali v Komunistično partijo Jugoslavije – KPJ) predstavljali tretjo največjo parlamentarno stranko. A ne za dolgo. S t. i. Obznano 29. decembra 1920 so oblasti razpusile KPJ in njene organizacije, z Zakonom o zaščiti države 2. avgusta 1921 pa so jo popolnoma izločile iz javnega življenja. S tem se je za komuniste začelo obdobje ilegalnega delovanja³⁸ oziroma pollegalnega, saj so, še zlasti slovenski komunisti, sodelovali z ostalimi političnimi skupinami, vse dokler niso jugoslovanski komunisti 14. januarja 1923 v Beogradu ustanovili legalno Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije (NDSJ).³⁹ Med vodilnimi komunisti se je začela dolgotrajna razprava o nacionalnem vprašanju, ki se je po letu 1923 končala s poenotenjem o načelu nacionalne suverenosti jugoslovanskih narodov znotraj skupne federalne zveze.⁴⁰ KPJ po tej debati predstavljala eno izmed vidnejših avtonomistično-federalističnih političnih sil.

Proletarske akcijske čete (PAČ)

Pojav Orjune so slovenski komunisti dojeli kot prenos italijanskega fašizma na slovenska tla, kar jih ni presenetilo, saj so bili prepričani, da gre »enim in drugim za razredne cilje, zadušiti revolucionarno gibanje, ki je ogrožalo gospodstvo meščanstva«.⁴¹ Odnosi med komunisti in nacionalisti so se zaostriili že pred velikim stavkovnim gibanjem poleti 1923. Proletarske akcijske čete naj bi začeli oblikovati spomladi 1923, ko so se pripadniki komunistov spopadli z orjunaši v Šiški, na Novem trgu in pred Delavskim domom v Ljubljani. Po pisanju Franca Klopčiča je pokrajinski sekretariat zveze komunistične mladine v Ljubljani izdelal osnutek načrta za PAČ že februarja 1923. 5. maja 1923 je pokrajinski sekretar KPJ za Slovenijo poročal, da je bil odrejen

³⁸ Slovenska novejša zgodovina, str. 253.

³⁹ Prav tam, str. 262; Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji. Ljubljana 1965, str. 248, 249.

⁴⁰ Slovenska novejša zgodovina, str. 273.

⁴¹ France Klopčič: Desetletja preizkušenj. Ljubljana 1980 (dalje Klopčič, Desetletja preizkušenj), str. 165.

vrhovni štab PAČ.⁴² Vodja prve komunistične vojaške organizacije na Slovenskem je bil Franjo Vulč z ilegalnim imenom Vlado. Vulč je imel kot dober telovadec, sokolski aktivist in prostovoljec na solunski fronti znanje in bojne izkušnje za organiziranje paravojaških oddelkov. Sedež PAČ je bil v Ljubljani, poleg ljubljanske sta bili brigadi še v Trbovljah in Zagorju. Brigade so bile razdeljene na vode po nekaj deset mož.⁴³ Prva brigada se je oblikovala v Ljubljani in je bila razdeljena na dve četi po 60 bojnikov, druga v Trbovljah (84 mož) in tretja v Zagorju (124 mož).⁴⁴ Glavna naloga PAČ je bila varovanje sedežev delavskih organizacij proti napadom Orjune. Bili so tudi redarji na različnih delavskih prireditvah. Oboroženi so bili z gumijevkami, boksarji, pištolami in granatami.⁴⁵ Miha Marinko je v spominih zapisal, da PAČ-a kljub ilegalnosti pred somišljeniki niso skrivali, »enkrat smo v Zagorju celo nastopili kot posebne vojaške enote v prvomajski povorki. Sicer pa smo nosili neopazne dogovorjene znake, da smo se med seboj tudi po njih poznali.«⁴⁶

Med 20. julijem in 17. septembrom 1923 je pod vodstvom komunistične Zveze rudarskih delavcev potekala velika stavka, ki je zajela vse rudnike Trboveljske premogokopne družbe (TGP). Družba je ob podpori oblasti uporabila vsa sredstva za zlom stavke – stavkokaze, množična odpuščanja itd.⁴⁷ Vodi PAČ so s tem dobili nove naloge. Skupaj s skojevci so stražili v bližini obratov, odganjali stavkokaze, preganjali nasprotnike, ki so lepili plakate proti stavki.⁴⁸ Preobrat v stavki, ki je močno odmevala tudi v slovenski politiki, je pomenila nepremišljena komunistična sabotaža z dinamitom v trboveljski elektrarni 30. avgusta 1923. Oblast je to dejanje izrabila za aretacijo stavkovnih voditeljev, TPD pa je odpustila več kot 600 rudarjev. Odnosi med komunistično usmerjenimi delavci v Trbovljah in Orjuno so bili med stavko napeti tudi zato, ker je večina stavkokazov spadala v vrste orjunašev.⁴⁹

Diskurz nasilja pred Trbovljami: Orjuna in Glas svobode

Časopis Orjuna, ki je začel izhajati 1. januarja 1923, je že v svoji prvi številki poudaril, da bo orjunaše vodila »železna disciplina«. Jugoslovanski narod je zelo bolan, zato potrebuje »zdravilno injekcijo«, ⁵⁰ »Vzgajaj, čisti, a kedar bo treba tudi udari,« je priporočal Orjunašem neki Jadranec v tretji številki Orjune: »Palica poje novo mašo,

⁴² Prav tam, str. 118.

⁴³ France Klopčič: Neravnodušni državljani. Ljubljana 1974 (dalje Klopčič, Neravnodušni državljani), str. 153.

⁴⁴ Klopčič, Desetletja preizkušenj, str. 118.

⁴⁵ Drago Sedmak: Revolucionarno delo Franja Vulča. V: Primorska srečanja, 1982, št. 32/33, str. 116; Klopčič, Neravnodušni državljani, str. 103.

⁴⁶ Miha Marinko: Moji spomini. Ljubljana 1974 (dalje Marinko, Moji spomini), str. 53.

⁴⁷ Slovenska novejša zgodovina, str. 273.

⁴⁸ Marinko, Moji spomini, str. 53.

⁴⁹ Slovenska novejša zgodovina, str. 274; prim.: France Klopčič: Prodor Komunistične partije v slovensko družbo v letih 1921–1924. Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924. Ljubljana 1975, str. 23.

⁵⁰ Orjuna, 1. 1. 1923.

so rekli naši stari in za pošteno osnaženje je večinoma potrebno palice in štiti!⁵¹

Čeprav so orjunaši v teoriji odkrito zagovarjali nasilne metode, pa so v konkretnih sporih poudarjali, da se zavzemajo za mir in da uporabljajo nasilje samo v obrambne namene. Na straneh časopisa lahko opazimo zanimivo upravljanje z diskurzom nasilja: nasilna dejanja svojih članov so tajili, v isti sapi pa so za nasilno dejanje obtoževali žrtev nasilja. Ko so bili Orjunaši obtoženi, da so 11. februarja 1923 razbili katoliško Cirilovo tiskarno v Mariboru, so na straneh Orjune ostro zanikali vpletenost organizacije. Katoliški Slovenec je poročal, da so »Orjunci« z »revolverjem ustrahovali hišnika, da ni mogel klicati na pomoč. 5 Orjuncev ga je držalo, drugi so udrli v dvorano, kjer so stroji za tiskanje. Orjunaška banda je s kladivom začela razbijati po strojih.«⁵² Kljub zanikanjem so se orjunaši do neke mere »izdali« sami. Glasilo Orjuna je Cirilovo tiskarno obtožilo, da je tiskala katoliški tisk, ki je deloval uničujoče za državo in narod: »Koliko gorja je izšlo iz te kovačnice mržnje in razdora!« Zlivanje gneva na tiskarno in katoliški tisk je imelo jasen namen: tisti, ki je »delal« pravo nasilje, je bila pravzaprav tiskarna, ne pa njeni uničevalci. Cinično so ugotavljali, »da tega čina ne odobravajo«, vendar le zaradi tega, ker je kazen zadela tiskarno, ne pa pravega krivca. Dodali so tudi slabo prikrito grožnjo: »Posamezni ekstremisti se ne dajo krotiti, in drugič se lahko zgodi, da bodo kaznovali krivce, če jih čuva ali pa ne čuva poslanska imuniteta. Kam nas to privede, leži na dlani.«⁵³

Predsednik oblastnega odbora Orjune za Slovenijo Ferdo Kranjec je na skupščini v Celju 2. februarja 1924 poudaril, da se je Orjuna večkrat spopadla s posameznimi strankami, vendar je iz bojev izšla čista in neomadeževana. »Bilo je še nebroj drugih akcij, ki pa tu o njih ne morem govoriti. Postali smo strah in trepet sovražnikom.«⁵⁴ Da so bile te akcije nasilnega značaja, dokazujejo med drugim tudi Kazenski spisi deželnega sodišča v Ljubljani v letih 1923 in 1924. Po ugotovitvah Jelke Melik so orjunaši izzivali, se pretepali in tudi streljali.⁵⁵

Spomladi 1924 je Orjuna, sodeč po pisanju njihovega glasila, začela z obsežno akcijo razširjanja vpliva med delavstvom. Po neuspeli veliki stavki je skušala Orjuna izkoristiti defenzivo komunistov in ustanoviti v revirjih t. i. delavsko Orjuno, ki je uporabljala protikapitalistična in protijudovska gesla v slogu italijanskega fašizma. Ko so orjunaši 30. marca 1924 organizirali shod v Trbovljah, so se na zborovanju pojavili tudi simpatizerji komunistov in socialistov. Orjunaški časopis je trdil, da komunisti niso uspeli razbiti shoda in da je večina delavstva pokazala hrbet »komunističnim izkoriščevalcem.«⁵⁶ Komunistično glasilo Glas Svobode je videlo zborovanje povsem drugače. Po njihovi interpretaciji je dvorano napolnila množica rudarjev. »Nebeško je bilo gledati g. inženirja, kako mu je začela zastajati beseda v grlu ob

⁵¹ Orjuna, 14. 1. 1923, Jadranec: »Orjuni« iz Primorja.

⁵² Slovenec, 13. 2. 1923.

⁵³ Orjuna, 18. 2. 1923, Cirilova tiskarna.

⁵⁴ Orjuna, 9. 2. 1924.

⁵⁵ Melik, Orjunaši na sodišču, str. 250.

⁵⁶ Orjuna, 5. 4. 1924.

pogledu na tako število neljubih mu gostov.«⁵⁷ Komunisti so trdili, da so uspešno razbili shod nacionalistov, orjunaši pa so zatrjevali, da je shod pokazal veliko navdušenje trboveljskih delavcev za Orjuno.⁵⁸

Po trboveljskem shodu lahko opazimo večje zanimanje orjunaških komentatorjev za komuniste in fenomen komunizma. »Rdečim apostolom« so sporočali, da je internacionalnost delavstva škodljiva tako za državo kot za slovensko delavstvo: »Dovolj so se že napasli pri nas pritepenci, sedaj mora priti vrsta na nas.« Komunističnim voditeljem so zagrozili, da bo »v delavskih orjunah organiziran proletariat obračunal z vami na orjunaški način.«⁵⁹ »Rdeči pilati« naj bi bili odgovorni za prelivanje delavske krvi na Zaloški cesti 24. maja 1920. Medtem ko so delavci umirali pod vojaškimi streli, so se komunistični hujskači poskrili v mišje luknje. Komunisti naj bi po zagotavljanju Orjune ponovno hrepeneli po krvi. Zagotavljali so, da Orjuna krvi ne bo prelivala, »kajti orjunaške svinčenske niso ulite za trudna prsa in skrbi polno srce delavca.« Kljub temu so zagrozili, da bodo »rdeče Pilate« že še poiskali, saj jih imajo v nekakšni evidenci. »Iz vaših ust smo vas obsodili, vi rdeči apostoli in podli Pilati, sodba in obsodba pa še pride.«⁶⁰

Čeprav orjunaši niso dosegli uspehov, so se vseeno odločili, da bodo 1. junija 1924 slovesno razvili prapor trboveljske podružnice Orjune. Neposredno pred 1. junijem je Orjuna razglasila, da komunistični Glas svobode poziva na direkten pokol orjunašev. »Vedo pa naj zapeljivci in zapeljanci,« piše Orjuna, »da noben napad na nas še ni ostal nekaznovan. Kdor bo v svoji slepi strasti dvignil roko proti enemu izmed naših, ta naj se zaveda, da bomo odgovorili na licu mesta tako, da se ne bodo tresle samo Trbovlje, ampak tudi rdeča trdnjava v Ljubljani /.../.«. Zagotavljali so, da bodo z »ljudmi takega kova« temeljito obračunali. »Kadar si bodo hladili zatečene betice,« naj si kar sami pripišejo krivdo.⁶¹

Legalno komunistično glasilo Glas svobode je Orjuno opredelilo kot jugoslovanski fašizem. »Fašizem je mednarodni pojav v dobi razpada kapitalizma«, je zapisal Glas svobode maja 1924: »Kapitalizem organizira povsod poleg ostalega nasilnega aparata svoje posebne oborožene bande.«⁶² Glas svobode je redno poročal o napadih orjunašev na delavce. Analiziral so tudi orjunaško taktiko: delovanje v skupini, številčna premoč, delovanje v zavetju noči, izbira »osamljenih« žrtev, grožnje s pištolo, uporaba strelnega orožja itd. »Sklenili so, da bodo obračunali z delavci Spodnje Šiške z vsakim posamezno,« so zapisali poročevalci iz Šiške maja 1923, »Skupno lotiti se jih pa boje, ker so že občutili njih pesti. Zato pa sedaj napadajo mirno gredoče delavce, nastavljajo jim revolverje na prsa, in jih vlečejo pred Narodni dom ter jih preiščejo, kakor tatovi svoje žrtve. Seve, se to dogaja po noči, po dnevi si te ptice z »nacionalno«

⁵⁷ Glas svobode, 3. 4. 1924.

⁵⁸ Orjuna, 5. 4. 1923.

⁵⁹ Orjuna, 14. 4. 1924.

⁶⁰ Orjuna, 3. 5. 1924.

⁶¹ Orjuna, 31. 5. 1923.

⁶² Glas svobode, 15. 5. 1924.

moralo tega ne upajo.«⁶³ Priljubljena taktika orjunašev naj bi bila tudi napadanje iz zasede. Na Rakeku so nekega delavca pričakali orjunaši v zasedi, ko je šel na komunistični shod »in so si upali napasti šele, ko so videli, da je sam.« Posluževali so se tudi oboroženih vpadov v prostore delavskih društev. »V sredo so z bombami in revolverji oboroženi Orjunci, med njimi pijani Golob iz Viča, izzivali v »Delavskem domu« v Ljubljani.«⁶⁴ Da orjunaške nasilne metode niso bile zgolj plod komunistične propagande, dokazujejo tudi kazenski spisi Deželnega sodišča v Ljubljani, ki odkrivajo predvsem napade s številčno premočjo orjunašev in grožnje s strelnim orožjem. Sodeč po sodnih spisih naj bi 7. maja 1923 neki Franc Erklavec vzel orjunašu Antonu Hrovatinu orjunaški znak v ljubljanski kavarni Merkur. Hrovatin je skupaj z orjunaškimi »brati« sledil Erklavcu v gostilno Pri trnovskem zvonu, kjer so orjunaši omenjenega Erklavca obstopili in mu »nastavili na prsa samokrese.«⁶⁵

Kako je na uporabo fizičnega nasilja gledalo legalno glasilo Komunistične partije? Komunistični voditelji in aktivisti so bili soočeni z vprašanjem uporabe nasilja v začetku dvajsetih let, ko jih je režim »Obznane« potiskal v ilegalo. Potem ko se je 29. junija 1921 komunist Spasoje Stejić odločil za »solo akcijo« in izvršil neuspeli atentat na regenta Aleksandra, se je vodstvo KPJ jasno opredelilo do fizičnega nasilja. Izjavili so, da KPJ odločno nasprotuje individualnim akcijam in atentatom in da ni odgovorna za nasilno dejanje. Čeprav je vodstvo nasilju nasprotovalo, je že 21. julija 1921 zagrebška skupina »Crvena pravda« izvedla atentat na notranjega ministra Milorada Draškovića, ki je bil tudi avtor Obznane.⁶⁶ V letih 1923 in 1924 je bil spomin na Alijo Alijagića, ki je usmrtil Draškovića, še kako živ, prav tako represalije oblasti, ki so sledile. Ko je »idealist« Alijagić ustrelil notranjega ministra, so ugotavljali pri Glasu svobode, so demokratiški politiki zagnali vik in krik, da organizirajo komunisti atentate. Demokratska stranka je začutila, da se ji majejo tla pod nogami, zato je ustanovila Orjuno in začela propagirati teror v imenu jugoslovanstva. »Ko jim je postal delavski pokret nevaren, so si izmislili laž o delavskih terorističnih organizacijah, ki jih pa noben Pribičevićev detektiv ni mogel izslediti. Zato pa sami ustanavljajo teroristične organizacije, ki morijo in plenijo /.../«⁶⁷

Za Glas svobode ni bilo dvoma: Orjuni se je potrebno upreti: »Pogosti napadi fašistovskih band na razredne organizacije proletariata kažejo, da je potrebno, da se brez odlašanja postavi proti fašistovskim bandam močno organizirano samoo-
brambo proletariata.«⁶⁸ Če oblasti ne morejo vzdrževati reda, bodo »naredili red« delavci sami: »Mi nismo nobeni cucki, da bi nas ustrahovalo par oboroženih razbi-
jaških tolp.«⁶⁹ Zagotavljali so, da je »tudi neoborožena delavska pest dovolj močna«

⁶³ Glas svobode, 15. 5. 1923.

⁶⁴ Glas svobode, 13. 9. 1923.

⁶⁵ Melik, Orjunaši na sodišču, str. 250.

⁶⁶ Julijana Vršina: Komunistička partija Jugoslavije 1919-1937. V: Priručnik za istoriju međunarodnog radničkog pokreta. Beograd 1964, str. 646.

⁶⁷ Glas svobode, 3. 4. 1923.

⁶⁸ Glas svobode, 24. 1. 1924.

⁶⁹ Glas svobode, 20. 9. 1923.

in da bo neoboroženo delavstvo »obračunalo s temi kapitalističnimi pretepaškimi bandami.«⁷⁰ Po njihovem mnenju se proti fašizmu ni mogoče boriti samo s protiagitacijo, ampak je potrebna »disciplinirana obrambna proletarska organizacija.« »Če te napade en ropar, ga sam odbiješ, ne da bi se organiziral kjerkoli. Če pa je tu organizacija več roparjev, ki hoče uprizarjati organizirane roparske napade,« potem se je treba zavarovati z organizacijo, ki čuva proletarska življenja.⁷¹ Dokončno zmago nad fašizmom lahko zagotovi samo proletarska revolucija: »Fašistična nevarnost bo tako dolgo tu, dokler ji ne stre glave delavsko-kmetska rdeča zmaga, kakor je ruska revolucija strla glavo črni stotnji.«⁷²

Razlike med diskurzom nasilja v Orjuni in Glasu svobode

Kakšna je razlika med diskurzom nasilja v Orjuni in Glasu svobode? Oba časopisa sta opravičevala nasilje pristašev v obrambne namene. Lahko sploh govorimo o razliki v govorici nasilja? Po našem mnenju lahko razliko identificiramo s pomočjo orodij pojmovne oziroma konceptualne zgodovine. Isti pojmi imajo lahko različne pomene. Čeprav so orjunaši in komunisti zagovarjali obrambno nasilje, pa lahko opazimo, da so si pojem obrambe različno razlagali. Za orjunaše je obramba ena izmed osrednjih pojmov. Jugoslovanskega naroda ni treba samo preroditi, ampak tudi ubraniti. Orjuna je organizacija za »obrambo« jugoslovanskega naroda: ta narod je treba braniti pred sovražniki: pred italijanskim fašizmom, »plemenskimi separatisti«, »židovskim kapitalizmom«, »internacionalnim boljševizmom«, tujerodnimi elementi itd. Pojem obrambe uporabljajo orjunaši zelo široko. Ti »sovražniki« ogrožajo jugoslovanski narod že s svojim obstojem. Prava obramba je lahko tudi napad. Orjunaško obrambno logiko so orjunaški ideologi izrazili z medicinskimi alegorijami: »Če ne pomagajo zdravila in mazila /.../ sega zdravnik po nožu. Zdravi z zdravili in mazili; če bo pa treba, pa tudi odreži!«⁷³ Pojmovanje obrambe pri Orjuni ima ofenzivni značaj. Obramba se izraža s pomočjo nasilja nasproti sovražnikom. Npr. ko orjunaši napadajo domnevne »italijanske vohune« na ljubljanskih ulicah, »branijo« jugoslovanski narod.⁷⁴ Preko tako pojmovane obrambe je nasilje ključno za osmišljanje Orjune. Lahko bi tvegali oceno, da Orjuna brez nasilja ne more obstajati, oziroma bi lahko obstajala le, če bi temeljito spremenila svojo naravo.

Ne glede na dejstvo, da je Glas svobode uporabljal zelo nazorne izraze o »delavskih pesteh«, in podobno, pa ima diskurz nasilja v komunističnem glasilu povsem drugačen značaj kot v orjunaškem. Pojem »obrambe« dojemajo konkretno, kot obrambo pred »kapitalističnimi hordami«, ki napadajo delavce in njihove organizaci-

⁷⁰ Glas svobode, 19. 9. 1923.

⁷¹ Glas svobode, 22. 5. 1924.

⁷² Glas svobode, 24. 6. 1924.

⁷³ Orjuna, 14. 1. 1923, Jadranec: »Orjuni« iz Primorja.

⁷⁴ Na primer: po poročanju Slovenca so orjunaši pretepli nekega Vipavca, ki so ga obtožili, da je italijanski vohun. Primer je prišel tudi na sodišče, vendar so orjunaše zaradi pomanjkanja dokazov oprostil. – Slovenec, 9. 4. 1924.

je tu in zdaj. Zdi se, da komunisti ne potrebujejo nasilja za lastno osmišljenje. Čeprav komunisti veliko pišejo o boju, in ga tudi častijo kot posebno vrednoto, pa nasilja samega na sebi ne slavijo. Fizično nasilje je za komuniste zgolj ena izmed metod proletarskega boja, ki ga je treba uporabljati v skladu s »pravimi« interesi delavskega razreda, torej ga moramo vedno znova opredeliti v družbenem kontekstu. Komunisti imajo dovolj drugih aktivnosti za lastno osmišljenje: »znanstveni« marksizem, stavkovna gibanja, bodočo proletarsko revolucijo itd. Seveda imajo komunisti v svojem programu zapisano nasilno revolucionarno spremembo, vendar so si na jasnem, da je potrebno uporabiti revolucionarno nasilje v pravem trenutku, ko bodo primerne revolucionarne razmere. Če zanemarimo posameznike in manjše skupine, je bilo vodstvo KPJ v prvi polovici dvajsetih let mnenja, da »revolucionarna situacija« še ni nastopila. Iluzije o jugoslovanski, evropski in svetovni proletarski revoluciji so bile izgubljene sredi leta 1921, ko je postalo jasno, da se je kapitalizem v Evropi in na Balkanu ob pomoči ZDA hitro okrepil.⁷⁵ O spoznanju, da se revolucionarna pričakovanja prva leta po veliki vojni niso uresničila, je že leta 1923 pisal Dragotin Gustinčič, eden najvidnejših slovenskih komunistov prve generacije.⁷⁶

To pa ne pomeni, da komunisti govorice nasilja niso uporabljali v agitacijske namene. Maja 1924 so v revirjih organizirali različne shode in prireditve, na katerih so dvigovali moralo delavcev in opozarjali pred nevarnostjo fašizma. »Klic mladine 'Boj fašizmu, zob za zob!' je glasno odmeval med rudarji in ustvaril bojovito vzdušje že teden dni pred prihodom orjunašev.«⁷⁷ Po Trbovljah so lepili plakate, s katerimi so opozarjali, »da so bili orjunaši v rudarskem štrajku štrajhbreherji« in pozivali k osnovanju »delavskih obrambnih čet, ki bodo odgovorile na napad orjunašev zob za zob.«⁷⁸

Spopad

O konkretnih pripravah za spopad imamo na razpolago predvsem spominsko literaturo udeležencev na strani PAČ. Pokrajinski komite KPJ v Ljubljani je sklenil, da se bodo tokrat orjunaškemu pohodu uprli z orožjem. Bilo jim je povsem jasno, da bo Orjuna v Trbovlje prišla dobro oborožena. Izkoristili so delovanje legalne NDSJ in 1. junija sklicali shod stranke v Trbovljah, ki naj bi bil posvečen občinskim volitvam 8. junija 1924. Oblasti so zborovanje dovolile, kar so si komunisti razlagali s tem, da si »oblast želi spopad in podpira izzivalni pohod orjunašev.«⁷⁹

Začele so se tudi vojaške priprave. Poveljnik PAČ Franjo Vulč-Vlado je moral septembra 1923 emigrirati, zato je izvedbo akcije prevzel France Klopčič, sicer or-

⁷⁵ Jurij Perovšek: Samoodločba in federacija. Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje. Ljubljana 2012, str. 44.

⁷⁶ Prav tam, str. 44, op. 72.

⁷⁷ Klopčič, Neravnodušni državljani, str. 155.

⁷⁸ Prvi junij 1924 v Trbovljah, stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924. Ljubljana 1974 (dalje Prvi junij 1924), str. 32.

⁷⁹ Klopčič, Desetletja preizkušenj, str. 173.

ganizacijski sekretar Pokrajinskega komiteja Skoja. Po njegovih spominih je čete PAČ pestilo predvsem pomanjkanje strelnega orožja: »V revirjih ga je primanjkovalo, približno tretjina bojevnikov je imela stare samokrese in prav malo nabojev. Potrebna popravila je opravljal naš kovač Ivan Božjak iz Zagorja, vojak in orožar iz prve svetovne vojne.« nekaj revolverjev so dobili iz Ljubljane, iz Zagreba so dobili tri ročne granate, »majhne, ki si jih lahko držal v pesti.« Kljub temu so lahko opremili z orožjem manj kot polovico bojevnikov. Na hladno orožje niso pomišljali, »če bi bili naši bojevniki opremljeni tako kot orjunaši, vsak s sodobno pištolo in s strelivom na pretek, bi bilo razmerje sil bistveno drugačno,« se spominja Klopčič.⁸⁰ Sodeč po spominskih zapisih Mihe Marinka so v Zagorju pripravili tri ali štiri desetine. Eno izmed njih je vodil Marinko, ki se prav tako spominja pomanjkanja orožja in spretnosti njihovega kovača Božjaka: »Pregledal in popravil je stare revolverje in razvrstil municijo. Krajšal je vojaške bajonete, delal boksarje in nekakšne krogle na ročajih. Iz nekaterih pušk je napravil pištole, tako da jim je odrezal cev in kopito. Prav so prišle tudi železne palice, katerim je Božjak dal obliko sprehajalnih palic, ki so bile takrat v modi.« Marinku je sestavil nekakšno »strelno palico«, »ki je imela vzvod kakor dežnik, ki je služil puški za petelina. Zgoraj je napravil kljuko, spodaj pa 'špico', ki sta se ob uporabi privili oziroma odvili. Pri vsakem strelu bi moral puško odviti, da bi vložil nov naboj.« To orožje je bilo prilagojeno revolverskim nabojem kalibra 12 in naj bi streljalo dokaj točno.⁸¹

Klopčič je organiziral prihod nekaj vojaško organiziranih desetih iz Ljubljane in drugih krajev. Veliko pozornost je namenil vojaškemu načrtu. Časopisi so poročali, da bodo orjunaši prispeli v Trbovlje z vlaki z dveh strani (iz Ljubljane in iz Zidanega Mosta), nato pa se bodo skupaj odpravili v mestno središče. Osnovna ideja Klopčičevega načrta je predstavljala blokado ceste, preden orjunaši prispejo v mestno središče. In če ti odgovorijo z orožjem, je treba odgovoriti enako. Vodstvo PAČ se je zavedalo, da imajo za zaporo ceste premalo mož, zato jim je bilo legalno zborovanje NDSJ pred Rudarskim domom v veliko pomoč. Dogovorili so se, da se bo shod končal tik pred prihodom orjunaške povorke, pripadniki PAČ pa bodo skupaj z zborovalci na določeni točki zaprli cesto. Izbrali so kraj, kjer je bila cesta najožja, »šla je med hišami vzdolž kamnitih ali lesenih ograj. Orjunaši so prihajali po njej kakor v zagato, iz katere so imeli prost izhod samo nazaj, v umik. Za naše skromne čete, mnogo manjše od orjunaških, je bila ozka cesta pripravnejša za obrambo. V našem zaledju pa se je cesta razširila v majhen trg, s katerega se je bilo mogoče umakniti v treh smereh.« Na umik so morali misliti iz več razlogov: slabše oborožitve, številčne šibkosti in zaradi ukrepanja orožništva.⁸²

Miha Marinko je v spominih opisal sestanek, ki naj bi se odvijal dva dni pred usodnim datumom, na katerem je dal France Klopčič točen razpored akcije. »Spominjam se celo, da je na narisani skici terena odredil vsaki desetini svoje mesto, pot

⁸⁰ Prav tam, str. 171.

⁸¹ Marinko, *Moji spomini*, str. 55, 56.

⁸² Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 173.

prihoda in umika. Spominjam se celo naročila, da moramo biti tešč, kar bi bilo manj nevarno, če bi bil kdo ranjen v trebuh. Desetinam PAČ je bilo naročeno, da se morajo izogibati spopadov z žandarji. Važen je bil le obračun z Orjuno.« Razporeditev enot PAČ je bila po Marinkovi interpretaciji naslednja: »Zagorskim desetinam smo določili mesto na zgornji strani ceste, kjer je po vojni postavljen spomenik temu spopadu. Ljubljancani so se skrili prav tako na zgornji strani ceste vzdolž žive meje. Mi in Hrastničani smo si stali nasproti. Imeli smo nalogo udariti po čelu kolone. Trboveljske enote pa so se morale pomešati med rudarske množice. Razpored je bil napravljen tako, da bi se zunanje enote lahko neopazno umaknile in jih žandarji ne bi mogli dobiti v roke.«⁸³

Sodeč po spominih Franceta Klopčiča se je na lep nedeljski dan 1. junija pred Rudarskim domom zbralo okoli 500 ljudi. Orjunaši pa so se organizirali na kolodvoru in začeli pohod proti mestu. Ko se je približala godba, je bilo delavskega zborovanja konec. Bojevniki PAČ so na povelje zasedli cesto, zaledje so napolnili zborovalci in radovedneži. Pred črto, ki so jo zasedli pripadniki PAČ, ni bilo nikogar. Klopčič je stal v drugi vrsti bojevnikov. Prikazala se je kolona nacionalistov, prva je korakala vojaška godba. Iz množice naj bi se utrgali siloviti klici proti Orjuni. Godbo so pripadniki PAČ spustili skozi, sto metrov za njimi so se bližali uniformirani orjunaši. »V prvi vrsti so bili zastavonoše. Nesli so prapore. Visoko. Za njimi nekaj obrambe. Nato spet presledek deset do petnajst metrov in tedaj – glavšina, nekaj sto izurjenih, oboroženih ljudi v uniformah. To je bila sila!« Orjunaška falanga se je komunistični obrambi približala na nekaj korakov. Ko so se znašli s prsi v prsi, je zidar Franc Zupanc zagrabil orjunaški drog za zastavo in ga prelomil na kolenu. »V tistem hipu so temno oblečene postave zastavonoš, ki so se bile ustavile, potegnile kot na povelje iz žepov ven pištole, jih molče naperile na Zupanca in skoraj hkrati, kot mnogoroški avtomat, sprožile vanj.« Zupanc je mrtev omahnil. »Ta trenutek se je začel boj. Bojevniki PAČ so se lotili nasprotnika in njegovih zastav. Po prvem spopadu teles sta se obe nastali fronti razmaknili. Fašisti so streljali. Naši so zavzeli kritje ob hišah, za ograjo, in odgovorili iz samokresov. Razvnela se je revolverska bitka. Med obema taboroma se je na cesti izoblikoval prazen prostor z mrtveci, in ko sta po nekaj minutah eksplodirali ročni granati, vrženi med Orjuno, se je ta umaknila. Posamezni orjunaši so se poskrili celo po kleteh in drvarnicah obcestnih hiš. Zaloga nabojev rdečih bojevnikov je bila izčrpana, moral je slediti odhod.« Na bojišče so stopili orožniki.⁸⁴

Miha Marinko se je samega spopada spominjal nekoliko drugače: »Videl sem, kako je padel prvi strel. Po zastavi se je vzpel osem- do desetletni deček in jo potegnil, da se je povesila. Zastavonoša ga je ubil.⁸⁵ Tedaj smo z obeh strani vdrli v presledek med godbo in orjunaši ter jim zaprli pot. Začelo se je streljanje z obeh strani. Slišati je bilo pokanje pištol različnih kalibrov. Vmes je eksplodiralo med orjunaši tudi nekaj bomb-jajčaric iz prve svetovne vojne. To je v hipu demoraliziralo orjunaše. Za našim

⁸³ Marinko, Moji spomini, str. 56.

⁸⁴ Klopčič, Desetletja preizkušenj, str. 174, 175.

⁸⁵ Med mrtvimi ni bilo nobenega otroka. Gl. Klopčič, Desetletja preizkušenj, str. 178.

hrbtom se je Dravska divizijska godba spustila v paničen beg; njihovi inštrumenti so ležali po tleh. Prvi hip so se stisnili tudi preplašeni žandarji, ki jih je kakih deset stalo ob izhodu trgovine Bata. Jaz sem lahko s svojo palico-puško dal le en strel, potem pa nisem mogel več izvleči praznega naboja. Če sem v gneči kaj zadel, nisem mogel ugotoviti. Moral sem mlatiti samo s palico.«⁸⁶ Klopčič, ki je svoje spomine izdal kasneje kot Marinko, se s tem opisom ni strinjal: »Pisanje o uporabi palic ali nožev, ki se včasih pojavlja, je docela neresno. Don Kihotov takrat ni bilo.«⁸⁷ Spomini so pač različni ...

Orjunaši so v svojem glasilu zapisali, da jih je po poti najprej množica »radostno pozdravljala«, vse dokler niso prišli do soteske s hišami, ki se imenuje Loke. »Ko je vojaška godba prešla past in so bili v njej naši prapori in starejšinstvo, je zahrbtno navalila druhal na nič zlega sluteče praproščake, hoteč se polastiti nam svetih zastav, obenem pa je odprla ogenj na starejšinstvo. V trenutku so pohiteli četaši na pomoč svojim svetinjam, slišal se je mogočen pok, med prapore je bila vržena z okna bomba. /.../ pričelo se je divje streljanje, priletela je z okna druga bomba, toda naših četašev boj ni ustrašil, kakor jih je momentalno presenetil.« Tudi Orjuna je bila mnjenja, da so se žandarji pojavili šele po koncu spopada.⁸⁸

Če si Marinko in Klopčič nista bila edina glede spopada, pa sta se skladala pri opisu dogajanja po bitki. Prizorišče so zasedli orožniki, pod njihovo zaščito so se orjunaši ponovno zbrali in odkorakali v meščanski del Trbovelj, kjer so razvili svoj prapor. Orožniki so prepustili orjunašem pridržanega bojevnika PAČ Franca Fakina, ti so ga po mučenju in zasmehovanju ustrelili v kamnolomu. Nato so vdrli v Rudarski dom in ga zažgali. Požig je vodil že omenjeni Dobroslav Jevđević. Končna bilanca krvavega dne je bila naslednja: trije mrtvi pripadniki PAČ (skupaj z ustreljenim Fakinom), dva mrtva gledalca spopada, trije mrtvi voditelji Orjune ter dvajset hudo in laže ranjenih udeležencev spopada.⁸⁹

Po Trbovljah

Obračun med komunisti in Orjuno je bil po dogodkih na Zaloški cesti drugi največji notranjepolitični spopad na Slovenskem med obema vojnoma, v katerem je bilo uporabljeno strelno orožje. Negativne posledice spopada so čutili tako komunisti kot Orjuna. Oblasti so v prvi vrsti ukrepale proti komunistom. Začele so se množične aretacije pripadnikov KPJ, aretirano je bilo skoraj celotno partijsko vodstvo in številni aktivisti. Med 25. in 27. novembrom 1924 je potekal v Celju sodni proces proti komunistom, ki so bili osumljeni neposredne udeležbe v spopadu. Osem so jih obsojili na kazni od treh tednov zaporu do dveh let težke ječe. Kot zagovornik se je izkazal Henrik Tuma, ki je v zaključnem govoru trdil, da je zakon o zaščiti države neustaven.

⁸⁶ Marinko, *Moji spomini*, str. 58.

⁸⁷ Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 176.

⁸⁸ Orjuna, 2. 6. 1924.

⁸⁹ Slovenska novejša zgodovina, str. 275; Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 175–182; Marinko, *Moji spomini*, str. 59.

Aretirane orjunaše, ki so bili osumljeni umora Fakina, so po končanem procesu proti komunistom izpustili iz zapor, sodni postopek proti njim pa je bil ustavljen.⁹⁰

Kljub zaščiti oblasti so Orjuni trboveljski dogodki povzročili veliko politično škodo. Z nasilnim vsiljevanjem jugoslovanskega unitarizma so naleteli pri večini slovenske javnosti na odpor. Spopad je najboljše unovčila avtonomistična SLS, ki je v svojem časopisu Slovenec odmevno poročala o dogodkih in razgaljala teroristično bistvo Orjune. Agresivnost organizacije se je ponovno pokazala na Vidovdan 28. junija 1928, ko je v Ljubljano prispelo 500 uniformiranih in več sto članov Orjune v civilu, ki so se pred tem poklonili padlim orjunašem v Trbovljah. Po razvitju prapora v Vodmatu so se odpravili v središče Ljubljane, vendar jih je policija na Šelenburgovi ulici, na vogalu Kazine in današnje Slovenske ceste zavrnila. Ob pol sedmih zvečer se je iz vojašnice proti centru ponovno napotilo okoli 100 oboroženih in uniformiranih orjunašev. Ko so se po Prešernovi ulici (danes Čopova) približali trgovini Bata, jih policija ni pustila naprej. Vnel se je oboroženi spopad, v katerem je bilo več ranjenih na obeh straneh. Po prekinutvi ognja je policija prišla okoli šestdeset orjunašev in jih razorožila. S tem je bilo konec delovanja Orjune v »jugoslovanski« Sloveniji. Minister za notranje zadeve Božidar Masimović je 30. junija 1928 razpustil orjunaške organizacije v ljubljanski pokrajini in izdal odredbo, da se morajo vse orjunaške organizacije v državi razorožiti.⁹¹ Katoliški Slovenec je ob tem izrazil veliko zadovoljstvo in pripomnil, da je »glavni krivec vlada, ki trpi poleg sebe privilegirano bojno organizacijo, koje člani so deležni na krvavih trboveljskih dogodkih in s tem podobnih krvavih incidentov po drugih delih države.«⁹²

Zaključek: neločljivost splošnih in partikularnih lastnosti fizičnega nasilja

Paradoksalna dvojnost med splošnimi lastnostmi nasilja (nasilje je vedno isto, prinaša uničenje) in med partikularnimi lastnostmi nasilja (nasilje je vedno različno) je »skrita« v vsakem posameznem nasilnem dejanju (ali dogajanju). Splošnih in partikularnih lastnosti nasilnih dejanj ne moremo ločiti. Če hočemo razumeti konkretno fizično nasilje v preteklosti, oziroma pretekli sedanjosti, moramo upoštevati oba aspekta. Če upoštevamo samo splošne lastnosti nasilnih dejanj, predvsem dejstvo, da fizično nasilje prinaša uničenje, potem izenačimo vsa nasilna dejanja, kot edini kriterij pa lahko upoštevamo zgolj intenzivnost. Če pa upoštevamo samo partikularne lastnosti nasilnih dejanj (kdo ga je storil, s kakšnim namenom, kako), potem izpustimo občo človeško dimenzijo, nasilno dejanje pa postane golo politično ali vojaško dejanje.

Kratka analiza diskurza nasilja v osrednjih glasilih obeh organizacij je pokazala, da nasilje strukturno in ideološko različnih skupin na ravni partikularnih lastnosti ne bi smeli enačiti. Prav tako ne bi smeli navijaško »zagovarjati« nasilja enih in »napadati«

⁹⁰ Slovenska novejša zgodovina, str. 275; Prvi junij 1924, str. 163.

⁹¹ Perovšek, Liberalizem, str. 257, 281 (op. 141).

⁹² Slovenec, 1. 7. 1926.

nasilje drugih. Nasilje ima pri različnih skupinah/organizacijah/ideologijah različno vlogo, ki se spreminja. Nasilje je tudi proces. Vloge in pomena nasilja zgodovinarji ne bi smeli analizirati/razlagati normativno in moralistično, ampak bi morali interpretirati fenomen v vsej svoji kompleksnosti in v širšem historičnem kontekstu.

Marko Zajc

ORJUNA AND PROLETARIAN ACTION UNITS ON THE WAY TO TRBOVLJE
*ON THE HISTORY OF PHYSICAL VIOLENCE IN THE CONTEXT OF POLITICAL
 STRUGGLE*

S U M M A R Y

The primary purpose of the article is to bring the attention to the dual nature of physical violence in the context of political struggle: it has general as well as particular characteristics. Physical violence always causes material damage and casualties, and it always results in irreversible damage: the consequences of physical violence can never be completely eliminated. On the other hand physical violence always takes place in historical contexts: it has its causes and effects, perpetrators and structure. The author analyses the ambivalence of the physical violence taking place during the political conflict between the Organisation of Yugoslav Nationalists (hereinafter Orjuna) with the communists in the 1920s. The author opens the discussion with a political theory of violence and fascism, attempting to place Orjuna into the context of the contemporaneous fascism and other radical nationalist movements. Then, by means of a historical analysis of the main newsletters of both organisations, he defines the difference in the discourse of violence during the months preceding the conflict in the town of Trbovlje on 1 June 1924. The violent act itself is described mostly on the basis of newspaper reports and memoirs of the participants on the communist side. What is the difference between the discourses of violence in Orjuna and the Glas svobode publications? Both newspapers justified the violence of their adherents for defence purposes. Although both the supporters of Orjuna as well as communists argued in favour of violence for defensive purposes, they interpreted the concept of defence differently. Orjuna was an organisation for the »defence« of the Yugoslav nation. They used the concept of defence very broadly, as their »enemies« threatened the Yugoslav nation with their very existence. True defence could also involve offence. However, the discourse of violence in the communist newsletter had a completely different character. They interpreted the concept of »defence« concretely, as defence from the »capitalist hordes« which kept attacking the workers and their organisations there and then. Although the communists wrote at length about their struggle, which they also honoured as a special value, they did not celebrate violence in itself. For the communists physical violence merely represented one of the methods of the proletarian struggle that had to be resorted to in accordance with the »true« interests of the working class.

The paradoxical difference between the general characteristics of violence (violence is always the same: it brings destruction) and particular characteristics of violence (violence is always different) is »hidden« in every individual violent act (or events). The general and particular characteristics of violent acts cannot be separated. If we want to understand the concrete physical violence in the past or the bygone present, we have to take into account both of these aspects. If we only consider the general characteristics of violent acts, especially the fact that physical violence results in destruction, then we see all acts of violence as equivalent, and we can just take into account their intensity as the only criterion. On the other hand, if we only take into consideration the particular characteristics of the violent acts (who committed them, for what purpose and how), then we disregard the general human dimension, while the act of violence becomes a purely political or military action. The short analysis of the discourse of violence in the main publications of both organisations revealed that the violence of structurally and ideologically different groups should not be equated at the level of particular characteristics. We should also refrain from zealously »arguing« for the violence of one side and »attacking« the violence of the others. In different groups/organisations/ideologies, violence has different roles, which also change –

violence is a process as well. Historians should not analyse and interpret the role and importance of violence in the normative and moralist sense. Instead they should interpret the phenomenon in all of its complexity and in a broader historical context.